

VAN DE UNICITEIT*

Emmanuel Levinas

De formele orde

Het individu zou vooreerst moeten worden gedacht in het formele kader van zijn toebehoren tot een genus — de menselijke soort. Hij is een deel van een geheel dat zich opsplijt in soorten en uitkomt bij de ondeelbare eenheid, de logische ultieme identiteit van het Individu dat gesitueerd is tussen de empirische gegevens en dat herkenbaar is aan bepaalde tekens van de ruimte en de tijd; hier *stelt zich* deze eenheid als 'zijnde' in zijn particulariteit en is, volgens Aristoteles, over het ideale of abstracte bestaan van de genera heen 'het enige dat bestaat'.

Een Individu is anders voor de ander. Formele andersheid : de een is de ander niet, welke ook zijn inhoud weze. Elkeen is anders voor elkander. Elk-een sluit alle anderen uit, en bestaat apart, en bestaat voor zijn part. Zuiver logische en wederzijdse negativiteit in de gemeenschap van het genus.

Deze positiviteit van het zijnde die zich heeft gesteld, en deze negativiteit van de uitsluiting lijken elkaar terug te vinden en te verheerlijken (s'exalter) — of te beschuldigen — in de menselijkheid van het menselijke Individu. De positiviteit van het particuliere Individu is een volharding in het zijn die het leven zelf is; het Individu leeft als de wil tot leven, dat wil zeggen in de vrijheid, in *zijn* vrijheid die zich doet gelden als egoïsme van het ik, waarvan de identiteit, onmerkbaar van buitenaf, zichzelf precies identificeert, als van binnenuit, zichzelf *ervarend*. Maar het Individu is in zijn vrijheid ook negativiteit, die de andere vrijheden, die de zijne beperken, uitsluit. Andersheid van de ikken, nogmaals wederkerig : mogelijke oorlog van allen tegen allen.

De autonomie van het redelijke individu.

Maar volgens de wijsheid van de traditie en van het westerse denken overwinnen de Individuën het exclusieve geweld van hun *conatus essendi* en van hun oppositie tegenover de anderen in een vrede die tot stand komt door het weten (waarvan de Rede de waarheid verzekert). De Individuen zouden menselijk zijn

door het bewustzijn. De diverse 'ikken' stemmen overeen in de rationele waarheid waaraan ze zonder dwang gehoorzamen, zonder aan hun vrijheid te verzaken. De particuliere wil van het Individu verheft zich tot de auto-nomie van de persoon waar de *nomos*, de universele wet, het bewuste en redelijke ego dwingt zonder het te dwingen. De wil is praktische rede. De personen, anders en vreemd voor elkaar, verenigen zich met elkaar. Vanaf het ogenblik voltrekt zich — of zoekt zich ten minste — de vrije verzameling van de particuliere personen rond de ideale waarheden (van de Wet). Het individu opent zich voor de menselijke vrede vanuit het bestaan van de Staat, de instituties, de politiek. Zelfs inzake het religieuze dringt de autoriteit zich aan de vrijheid van het Ik op doorheen de theologieën, in de waarheid van de Rede. De rede die de andersheid van de externe natuur overwint door wetenschap en techniek, ziet toe op de gelijke verdeling van de dingen. Vandaar het bewustzijn, het weten, de waarheid en de wijsheid, waarvan het bewustzijn reeds de mogelijkheid is en de liefde — vandaar de filosofie in de Griekse zin van dit woord, moeder van alle wetenschap en politiek — ze zouden de spiritualiteit van het Individu zijn, de menselijkheid van de mens, de persoon in het Individu, de bron van het recht van de mens en het principe van elke rechtvaardiging. Spiritualiteit die de gelijkheid van personen in vrede betekent. Vrede van het Individu als een bestaan voor zich, als de zekerheid van de mens die voldaan is in het welzijn en de vrijheid. Gerustheid van een rust in haar positiviteit en haar positie : substantialiteit van de substantie waarvan het ik is verzekerd. Gelijkheid die de Staat in de geschiedenis nastreeft (*aspire*), waar de gelijkheid in een genus wordt beloofd aan Individuen die zo verschillend door de natuur werden begiftigd. In het genus 'mens' geven de Individuen zich over aan het oordeel en lenen zich tot de objectiviteit die noodzakelijk is voor de gang van de gerechtigheid die gebeurlijk de vrede herstelt. Schema waarnaar voor ons Europeanen de menselijke conditie en het befaamde recht van de mens (principe en criterium van elke rechtvaardiging) oorspronkelijk verwijzen. Als referentie van het menselijke recht naar de Staat, naar de logica van het Universele en het Particuliere, is het recht van de mens waarschijnlijk de onvermijdelijke gang van de vermenselijking van het Individu, van zijn gerechtigheid en van zijn vrede. Is het daarom het oorspronkelijke moment van deze vermenselijking ? Het Individu stelt zich in zijn politieke lot en berust in de vrede van het particuliere, maar moet zijn politieke lot hem aan geen andere collatie van het recht herinneren en aan een oudere modaliteit van de vrede ? Dat is mijn probleem.

Het slechte geweten van de Europeaan.

Maar in dit uur van de moderniteit, dat wezenlijk is voor Europa en dat

tevens het uur is om de balans te maken, kent het geweten van de Europeaan geen vrede. Een slecht geweten dat op het einde komt van duizenden jaren glorievolle Rede, de triomfantelijke Rede van het weten; maar ook op het einde van duizenden jaren politieke maar ook bloedige broederstrijd, van imperialisme dat voor universaliteit werd genomen; duizenden jaren 'menselijke' verachting en uitbuiting, tot en met de eeuw van de twee wereldoorlogen, van de verdrukking, van de genocides, van het terrorisme, van de werkeloosheid, van de steeds aanhoudende ellende van de Derde Wereld, de eeuw van de onverbiddelijke doctrines van fascisme en nationaal-socialisme, tot de ultieme paradox waar de verdediging van de persoon zichzelf omkeert in stalinisme. Heeft de rede steeds de verlangens (volontés) kunnen overtuigen? Zijn de verlangens steeds praktische rede geweest, terwijl ze onboetvaardig bleven in een cultuur waar de triomfantelijke Rede van de wetenschappen de geschiedenis zelve bezielde, en moest ze daarbij dan geen enkel paralogisme begaan? Europa heeft een slecht geweten en betwist zichzelf, tot en met haar centrumpositie en de uitnemendheid van haar logica, om — aan de toppen van haar universiteiten — ideeën te verheerlijken die vroeger voor primitief doorgingen, zoniet, voor wild. Betwisting door Europa van haar eigen filosofisch voorrecht dat de vrede moest waarborgen. Is het niet zo dat Europa geschrokken is van de sociale ontoereikendheid van haar eigen waarheid of van een wetenschap die, op haar hoogtepunt gekomen, het Individu bedreigt in zijn 'zijn qua zijn' (waarvan het probleem, dat in Griekenland werd gesteld, haar filosofie ooit aanstak en verlichtte)?

Maar dan moet men zich ook afvragen of dit slechte geweten niet reeds de Europese menselijkheid openbaart en verraadt. Hoe ze aan het Individu een zin verleent die niet enkel Helleens is, hoe noodzakelijk — we zullen het zien — de wezenlijke draagkracht ervan, vanaf een bepaald moment, ook moge zijn. Breuk in de universaliteit van de theoretische rede die vroeg was opgestaan in het 'ken uzelf', om het gehele universum in het zelfbewustzijn herop te bouwen. Getuigenis van een roeping, komend van een geest waarvan de liefde tot de wijsheid niet alle krachten van de liefde uitput, wellicht zelfs niet haar oorspronkelijke krachten.

Gij zult niet doden.

Dit slechte geweten vertolkt hier inderdaad geen eenvoudige ontgoocheling, die zou ingegeven zijn door de contradictie tussen een bepaald cultureel project, dat comfortabel is en geruststellend, en de ontoereikendheid van de 'behaalde resultaten'. Het is gemakkelijk voor het scepticisme of de cynische dialectiek in elke cultuurcrisis de intellectuele luiheid en de schrik voor de dood aan te klagen; er is in de onrust (trouble) van het Europese mensdom iets anders

aanwezig dan luiheid of schrik : er is als een afgrijzen te doden. Er is een ongerustheid wat betreft de legitimiteit van het lijden die de onweerlegbare logica van de dingen sommigen aandoet, zelfs wanneer men zichzelf oplegde, voor wat betreft de eigen beproevingen, filosofisch toe te stemmen. Er is een ongerustheid wat betreft de legitimiteit van alles wat ogenschijnlijk logisch is, de legitimiteit van de pijnen die worden aangedaan in het loutere perspectief van wat Hegel de 'identiteit van de identiteit en de niet-indentiteit' noemt. Er is de angst voor een verantwoordelijkheid die te beurt valt aan de individuen die overleven aan de gewelddadige dood van de slachtoffers. Er is als een scrupule om de gevaren die een ander bedreigen te overleven. Alsof elkeen, met zuivere handen en in zijn vooropgezette of zekere onschuld, rekenschap moet afleggen van de hongersnooden en de moorden ! De angst van elkeen voor zichzelf, in de sterfelijkheid van elkeen, slaagt er niet in het schandaal van de onverschilligheid voor andermans pijn uit te putten (absorber).

Zouden we in onze roeping van Europeaan, niet nog hoger geroepen zijn, dan door het 'goede nieuws' van de ware kennis die over onze verlangens (volontés) zou kunnen beschikken zonder ze te dwingen, en die ze op de vrede zou hebben gericht, zouden we niet nog hoger geroepen zijn door de imperatief van de Decalooq : "Gij zult niet doden" ? Achter de wederzijdse en formele andersheid van de individuen die een genus vullen betekent een andere andersheid, achter hun wederzijdse negativiteit, waar ze — in het genus mens — op elkaar gelijkend doorheen de gemeenschap van het genus en van de rede voorzien, elkeen 'voor zijn part' door de Rede de vrede werd beloofd. Alsof, in de menselijke menigvuldigheid, de andere plotseling en paradoxalerwijze — tegen de logica van het genus — deze zou zijn die in de eerste plaats *mij* zou aangaan; alsof ik, één tussen anderen, aangewezen zou zijn — precies *ik* of *ikzelf* (moi) — degene die de imperatief heeft gehoord als een exclusieve bestemming, alsof deze imperatief zich enkel tot mij richtte, voor alles tot mij, alsof ik, voortaan uitverkoren en uniek, rekenschap zou moeten afleggen van de dood en dus van het leven van de ander. Een voorrecht dat de logica van genus en individuen leek te hebben uitgewist : "Gij zult niet doden" — uitzonderlijke dubbelzinnigheid van het genus en de individuen. Uitzonderlijke dubbelzinnigheid van het Ik : tegelijk het punt waar zijn en inspanning om te zijn zich samentrekken in een *zichzelf* (in ipseïteit gewrongen op zichzelf, én primordiaal én autarkisch), én het punt waar de vreemde afschaffing of opheffing mogelijk is van deze dringende noodzaak te bestaan, een zelfopoffering in de zorg voor de 'zaken' van de andere (ze 'gingen me aan' en waren me toevertrouwd, alsof de ander voor alles een gelaat was). Ziedaar de andersheid-van-het-individu-in-het-genre, teruggekomen van zijn formaliteit en logische banaliteit waardoor deze relatie, als klare en duidelijke idee, tegelijk of zonder onderscheid, van mij naar de ander en van de ander naar mij ging. Het is alsof het bewustzijn hier haar symmetrie verloren is ten

aanzien van het bewustzijn van de ander !

Het unieke vóór het individuele

De vraag moet gesteld worden : de oorspronkelijke semantische situatie waar het menselijke Individu zin krijgt of zich in het recht kleedt, is deze gelijkwaardig aan het schema genus/individu waar, tussen de individuen de andersheid steeds omkeerbaar is en waar de notie van het menselijke Individu zichzelf fixeert doorheen de objectivatie van om het even welk individu van het genus, aangezien elkeen de ander van de ander is ? Of — tweede term van het alternatief — is de oorspronkelijke toegang tot het individu als menselijk Individu, verre van zich te reduceren tot de eenvoudige objectivatie van één individu onder anderen een karakteristieke toegang, waar de komende zelf aan het concrete van de ontmoeting toebehoort, zonder dat men de afstand kan nemen die nodig is voor een objectieve kijk, zonder zich te kunnen ontdoen van de relatie, en waar dit zich-niet-kunnen-ontdoen-van, dit niet-on-verschillig-zijn (non-in-différence) ten aanzien van het verschil of de andersheid van de ander — deze onomkeerbaarheid — geen eenvoudige mislukking is van een objectivatie, maar precies het recht dat het verschil van de ander wordt aangedaan, een verschil dat in dit niet-on-verschillig-zijn, geen formele en omkeerbare en ontoereikende andersheid is in de menigvuldigheid van de individuen van een genus, maar de andersheid van de *unieke*, buiten elk genus, elk genus transcenderend. Transcendentie die dan geen eenvoudige *mislukking* van de immanentie zou zijn, maar de onherleidbare verhevenheid van het sociale in zijn nabijheid, de vrede zelf. Niet de vrede van de zuivere veiligheid en van de niet-agressie, die elkeen zijn positie in het zijn verzekert, maar de vrede die reeds dit niet-on-verschillig-zijn zelf is. De vrede waar men in het niet-on-verschillig-zijn niet het neutrale van een onbewogen nieuwsgierigheid moet horen, maar het 'voor-de-ander' van de verantwoordelijkheid. Antwoord — eerste taal; oorspronkelijke goedheid welke de haat in haar attenties reeds vooronderstelt, liefde zonder begeerte waar het mensenrecht, het recht van de geliefde, met andere woorden de waardigheid van de unieke, zin krijgt.

Nabijheid van het transcendente in de mens, die precies de overmaat van de socialiteit betekent ten aanzien van de eenzaamheid waarin de kennis van de individuen, verstrooid in het genus, verblijft. Overmaat van de socialiteit in de *liefde*. We nemen dit woord, zo vaak ten onrechte gebruikt, niet lichtzinnig in de mond. In de ethische vrede gaat de relatie naar de ander die onverenigbaar, noch vergelijkbaar is, naar de onherleidbare ander, naar de unieke ander. Enkel het unieke is absoluut anders. Maar de uniciteit van het unieke is de uniciteit van de geliefde. De uniciteit van het unieke *betekent* in de liefde. Niet dat de

uniciteit van de andersheid hier gedacht is als enkele subjectieve illusies van verliefden. Wel integendeel, het is precies het subjectieve als dusdanig dat, in het onbewogen wezen van het zijn, en in de generieke verscheidenheid van het objectieve, de mogelijkheidsvoorwaarde van het unieke zou zijn. Dankzij het subjectieve — dat niet enkel het kennen is, maar dat liefde wordt — ziedaar, doorheen de gestrengheid van de logische vormen, hun genera en individuen, een doorbraak die doorgestoten is tot aan het unieke. Doorheen het doffe geweld van de volharding in het zijn — een aan gene zijde van het zijn. Verder dan met het gekende individu, ziedaar, met het absoluut andere, menselijke vrede en nabijheid. Vrede verschillend van de eenvoudige eenheid van het diverse in de synthese die het integreert; vrede als relatie met de ander in zijn absolute andersheid, herkenning van de uniciteit van de persoon in het individu. Liefde als logische verrichting¹.

De rechtvaardigheid en het unieke.

Deze analyse van de interpersonele relatie die ertoe neigde de oorspronkelijke betekening van het recht van het individu in de nabijheid en de enigheid van de *andere* mens te tonen, is op geen enkele wijze een miskennis van het politieke. Concluderend enkele woorden om aan te duiden hoe dit oorspronkelijke recht zelf, vanuit de pluraliteit van de individuen behorende tot de 'uitgebreidheid' van het genus mens, naar de liberale staat leidt, naar de politieke rechtvaardigheid; maar ook om te zeggen hoe de referentie aan het gelaat van de ander de ethiek beschermt tegen deze Staat.

De menselijke menigvuldigheid laat het Ik niet toe — we zeggen: laat *mij* niet toe — de *derde* te vergeten die mij aan de nabijheid van de ander onttrekt: aan de verantwoordelijkheid die aan elk oordeel voorafgaat, aan de prejudiciële verantwoordelijkheid voor de naaste, in zijn onmiddellijkheid van het unieke, onvergelykbare, aan de oorspronkelijke socialiteit. De *derde*, anders dan de naaste, is eveneens mijn naaste. En hij is ook de naaste van de naaste. Wat doen ze — de unieke — wat hebben ze elkaar reeds aangedaan? Het zou voor mij een tekortschieten in mijn verantwoordelijkheid betekenen — aan mijn prejudiciële verantwoordelijkheid ten aanzien van de één en ten aanzien van de ander, mijn naasten — indien ik, door deze verantwoordelijkheid die aan elk oordeel voorafgaat, de onrechtvaardigheden van de één ten aanzien van de ander niet zou kennen. Het gaat er hier niet om rekening te houden met eventuele nadelen die ik zou geleden hebben door de één of door de ander, en zodoende mijn ongeïnteresseerd-zijn te verloochenen; het gaat erom het lijden van de ander dat onder mijn verantwoordelijkheid valt, niet te ontkennen.

Het uur van de rechtvaardigheid is aangebroken. De liefde voor de naaste en zijn oorspronkelijk recht van unieke en onvergelykbare, waarvoor ik moet

instaan, komen er zelf toe een beroep te doen op de Rede die in staat is de onvergelykbaren te vergelijken en zich te beroepen op een wijze liefde. Een maat plaatst zich op de 'extravagante' edelmoedigheid van het 'voor de ander', op zijn oneindige. Hier postuleert het recht van de unieke – het oorspronkelijke recht van de mens postuleert hier het oordeel en, van dat ogenblik de objectiviteit, de objectivatie, de thematisering, de synthese. Er zijn instituties nodig die bemiddelen, en een politieke autoriteit die ze ondersteunt. De rechtvaardigheid eist en fundeert de Staat. Daarin zit zeker de noodzakelijke reductie van de menselijke uniciteit tot de particulariteit van een individu in het genus mens, reductie tot de staat van burger. Een afleiding. Niettegenstaande haar gebiedende motivatie ingeschreven in het recht van de andere mens zelf, uniek en onvergelykbaar.

Maar de gerechtigheid zelf kan ons de oorsprong van het recht en de uniciteit van de ander, die voortaan overdekt worden door de particulariteit en de algemeenheid van het menselijke, niet doen vergeten. Ze kan deze uniciteit niet overlaten aan de politieke geschiedenis die geëngageerd is in het determinisme van de machten, de redenen van staatsbelang, de verleidingen, en de totalitaire gemakkelijheidsoplossingen. Ze wacht op de stemmen die de rechters en staatsmannen die beslissen het menselijke gelaat in herinnering brengen dat onder de identiteiten van de burgers verborgen is. Dat zouden misschien wel eens de 'profetische stemmen' kunnen zijn.

Een anachronisme dat doet lachen ! Maar de profetische stemmen betekenen waarschijnlijk de mogelijkheid van onvoorzienbare goedheid waartoe het Ik nog in staat is in zijn uniciteit die aan elk genus voorafgaat, of van elk genus is bevrijd. Men kan haar soms horen in de kreten die oprijzen vanuit de tussenruimtes van de politiek en die, onafhankelijk van de officiële instanties, de 'rechten van de mens' verdedigen; soms hoort men ze in het gezang van de dichters; soms eenvoudigweg in de pers en op de publieke plaats van de liberale Staten waar de vrijheid van uitdrukking de rang heeft van eerste vrijheid en waar gerechtigheid steeds de herziening van de gerechtigheid is en de verwachting van een betere gerechtigheid.

(vertaling : Paul Willemarck)

Noot

*Verscheen als *De l'unicité* in : *Archivio di filosofia* (Anno LIV - 1986 n. 1-3, CEDAM, Padova).

¹Subjectiviteit die, in dit voor-de-ander van de liefde niet meer – of nog niet – noch het ik is van het fichteaanse *ik denk*, noch het transcendentale. Maar men mag denken dat deze laatsten hun uit-zondering (ex-ception) ten aanzien van de ontologie danken aan de onoverdraagbare en onweerlegbare verantwoordelijk-

heid; de uniciteit, die gelijkwaardig is aan hun modus van 'onvervangbaarheid' of aan hun 'uitverkoren-zijn' tot deze modus. De ethiek zou 'voorafgaan' aan de thematisatie van het *kennen* dat uit dit statuut zou ontsproten zijn, alsof zij de 'individuatie' was van het Ik, consecratie van haar vreemdheid ten aanzien van alle zijn.